

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОБ'ЄКТ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

В статті розглядається поняття та значення природокористування. Розкрито сутність та функції рекреаційного природокористування. Спираючись на законодавство України, детально представлено поняття та структуру природно-заповідного фонду держави. Детально розглянуті його об'єкти. Зазначені основні проблеми використання природно-заповідного фонду України. Визначено частку об'єктів Херсонської області в загальнодержавному природно-заповідному фонді. Представлено структуру природно-заповідного фонду Херсонської області із зазначенням частки кожного з об'єктів. Окреслені пріоритетними напрямки розвитку природно-заповідного фонду України та Херсонщини.

Ключові слова: рекреаційне природокористування, функції рекреаційного природокористування, природно-заповідний фонд, заповідні території та об'єкти.

Яніна Василевская. ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНЫЙ ФОНД ХЕРСОНСКОЙ ОБЛАСТИ КАК ОБЪЕКТ РЕКРЕАЦИОННОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ. В статье рассматривается понятие и значение природопользования. Раскрыта сущность и функции рекреационного природопользования. Опираясь на законодательство Украины, детально представлено понятие и структуру природно-заповедного фонда государства. Подробно рассмотрены его объекты. Указаны основные проблемы использования природно-заповедного фонда Украины. Определена часть объектов Херсонской области в общегосударственном природно-заповедном фонде. Представлена структура природно-заповедного фонда Херсонской области с указанием доли каждого из объектов. Обозначенные приоритетные направления развития природно-заповедного фонда Украины и Херсонской.

Ключевые слова: рекреационное природопользование, функции рекреационного природопользования, природно-заповедный фонд, заповедные территории и объекты.

Yanina Vasilevskaya. NATURE PRESERVES OF THE KHERSON REGION AS AN OBJECT RECREATIONAL NATURE MANAGEMENT. The paper discusses the concept and importance of nature management. The essence and function of recreation nature management is considered. Based on the legislation of Ukraine, in detail the concept and structure of the natural reserve fund of the state is presented. Details its facilities is analyzed. The main problems of natural reserve fund of Ukraine are shown. The portion of the objects in the Kherson region in total nature preserves is defined. The structure of natural preserves of the Kherson region with the proportion of each object is shown. The priority areas of natural reserve fund of Ukraine and the Kherson region are designated.

Keywords: recreational nature management, functions, recreation nature, nature preserves, conservation areas and facilities.

Вступ. Територія України розташована в сприятливих природно-географічних умовах, має потужний природно-ресурсний потенціал та багатий природно-заповідний фонд, який виступає важливою основою життєдіяльності населення. Проте, нерациональне природокористування, підвищений негативний вплив антропогенної діяльності призводять до забруднення цих територій, погіршення їх екологічного стану, що з рештою відбивається на якості життя населення та розвитку деградаційних процесів в природному середовищі.

Окремі питання аналізу стану та використання природно-заповідного фонду Херсонської області проводилися здебільшого дослідниками у галузі фізичної географії та екології, поза увагою дослідників залишаються питання комплексного підходу до цієї проблеми, зокрема соціальне значення природно-заповідного фонду. Тому, метою даного дослідження є аналіз загальних складових ПЗФ України, визначення в його складі частки Херсонської області, його аналіз як основи подальших досліджень з позиції соціальної географії.

Виклад основного матеріалу. Природокористування – це основна форма взаємодії суспільства і природного середовища, яка реалізується через систему заходів, спрямованих на освоєння, використання, перетворення, відновлення і охорону природних ресурсів, і відображає зв'язки між виробництвом, населенням і оточуючим середовищем. В процесі рекреації природа виступає одним з провідних факторів відпочинку і оздоровлення, відновлення фізичних і нервово-психічних сил людини [4].

Слід підкреслити, що рекреаційне природокористування, викликає необхідність охорони і відновлення не тільки природних ресурсів, але і природних умов, які становлять середовище існування людей. Проблема раціонального природокористування полягає в забезпеченні всебічного й ефективного використання, відновлення і збереження природних умов і ресурсів рекреації з врахуванням об'єктивно існуючих потреб. Теоретичною основою комплексного вивчення і вирішення цієї проблеми служить системний підхід, який дозволяє аналізувати і впорядкувати цілі функціонування тих чи інших геосистем, встановлювати відповідність між метою, можливостями вирішення проблем і необхідними для цього ресурсами [1, 7].

Вихідні положення щодо об'єктів природно-заповідного фонду викладені у Законі України про природно-заповідний фонд України [6], який визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об'єктів.

Природно-заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, і мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природного різноманіття, зокрема ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього

природного середовища.

У зв'язку з цим законодавством України природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

До природно-заповідного фонду України належать:

природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;

штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення [6, розділ 1, стаття 3].

Природні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами повністю вилучаються з господарського використання і надаються заповідникам у порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами України.

Основними завданнями природних заповідників є збереження природних комплексів, компонентів та об'єктів на їх території, проведення наукових досліджень і спостережень за станом навколишнього природного середовища, розробка на їх основі природоохоронних рекомендацій, поширення екологічних знань, сприяння у підготовці наукових кадрів і спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища та заповідної справи.

На природні заповідники покладається також координація і проведення наукових досліджень на територіях заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ у регіоні [6, розділ 3, глава 1].

Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і включаються в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» [3, 6, розділ 3, глава 2]. Біосферні та природні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, до функцій яких входить збереження в первозданному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів та їх компонентів, вивчення відбуваються в них природних процесів і явищ. Ділянки землі та водного простору, що належать заповідникам, вилучаються з промислового використання.

Національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

До складу територій національних природних парків можуть включатися ділянки землі та водного простору не лише державних, а й інших землевласників та землекористувачів.

На національні природні парки покладається виконання таких основних завдань:

- збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів;
- створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;
- проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів;
- проведення екологічної освітньо-виховної роботи [6 розділ 3, глава 3].

Рекреаційна діяльність на території національних природних парків організовується спеціальними підрозділами адміністрації парків, а також іншими підприємствами, установами та організаціями на підставі угод з адміністрацією парку [6, розділ 3, стаття 22].

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

Заказниками оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів.

Пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне, пізнавальне і історико-культурне значення, з метою збереження їх у природному стані.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані. Ступінь природоохоронних заходів визначається цінністю об'єкта, його походженням та деякими іншими чинниками. Природні заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, зоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, геологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні, а пам'ятники природи – на комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні [4, 7].

Ботанічні сади створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи [4].

Дендрологічні парки створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання.

Зоологічні парки створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі.

Парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва оголошуються найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва з метою охорони їх і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях [6, 7].

Заповідний фонд України складають такі ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, і мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність. Вони виділені з метою збереження природного різноманіття ландшафтів, тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення спостережень за навколишнім природним середовищем.

На загальнодержавному рівні існує безліч проблем законодавчого характеру, в першу чергу, що впливають на збереження і оптимальне використання заповідних територій і об'єктів. В даний час жоден заповідний об'єкт не має (відповідно до вимог Закону України «Про природно-заповідний фонд України» та інших законодавчих та нормативних актів) проектів організації території та охорони природних комплексів, змісту та реконструкції заповідних територій та об'єктів [1, 3].

У багатьох заповідних об'єктів відсутні картографічні матеріали, а наявні не відповідають нинішній ситуації і не оформлені відповідно до вимог. Межі більшості заповідних об'єктів не винесені в натуру. Все це сприяє посиленню антропогенного впливу, самовільного захоплення територій заповідних об'єктів, ускладнює прийняття заходів щодо притягнення порушників до відповідальності [7].

Сучасна економічна обстановка вимагає нового підходу до охорони та використання заповідних об'єктів. З одного боку, потрібно поліпшення і посилення контролю за дотриманням режиму охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, з іншого боку, недостатнє і нестабільне фінансування не дозволяє здійснювати охорону належним чином.

Необхідність засобів для нормального існування заповідних об'єктів, визначає використання їх ресурсів в оздоровчих, освітньо-виховних та рекреаційних цілях з встановленням плати [4].

В окремих випадках, за умови відсутності шкідливого впливу і в установленому Мінекобезпеки України порядку, у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду допускається використання природних ресурсів (заготівля деревини, лікарських та інших рослин, їх плодів, сіна, випасання худоби, полювання, рибальство та інші види використання) для отримання додаткових коштів і задоволення потреб охорони заповідників.

Основні проблеми охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду можна розділити таким чином [3, 7]:

1. Економічні проблеми – недостатнє та несвоєчасне фінансування бюджетних організацій, підприємств, установ, у віданні яких знаходяться заповідні об'єкти. Відсутність бюджетних коштів для створення та постійного оновлення кадастрової бази об'єктів ПЗФ і для проведення наукових досліджень на їх територіях. Недостатня оснащеність і технічна забезпеченість служб охорони і держконтролю.

2. Правові та адміністративні проблеми – відсутність необхідних правових-адміністративних документів, розроблених та затверджених Мінекобезпеки України відповідно до існуючого законодавства.

3. Науково-методичні проблеми – відсутність методики розробки проектів організації та утримання природних та біосферних заповідників, національних парків, ботанічних садів, дендрологічних і зоологічних парків, а для парків-пам'яток садово-паркового мистецтва – методики розробки проектів змісту та реконструкції. Відсутність програм і планів науково-дослідних робіт, що проводяться в межах територій та об'єктів ПЗФ, а також порядку проведення та програми ведення Літопису природи для кожної категорії територій та об'єктів ПЗФ, затверджених Академією наук України та Мінекобезпеки України.

Херсонська область має досить унікальні і важливі природно-заповідні об'єкти і території різного ієрархічного рівня.

До природно-заповідного фонду Херсонської області належать природні території та об'єкти (біосферні заповідники, національні природні парки, заказники) і штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні і зоологічні парки, пам'ятки садово-паркового мистецтва). Ці об'єкти, в залежності від їх екологічної, історико-культурної та наукової цінності, мають загальнодержавне або місцеве значення [1, 5].

Природно-заповідний фонд Херсонської області (рис. 1) представлений об'єктами загальнодержавного значення (серед них біосферні заповідники, національний природний парк, дендрологічний парк та різноманітні заказники) та місцевого значення (в тому числі: заказники, пам'ятки природи, пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідні урочища).

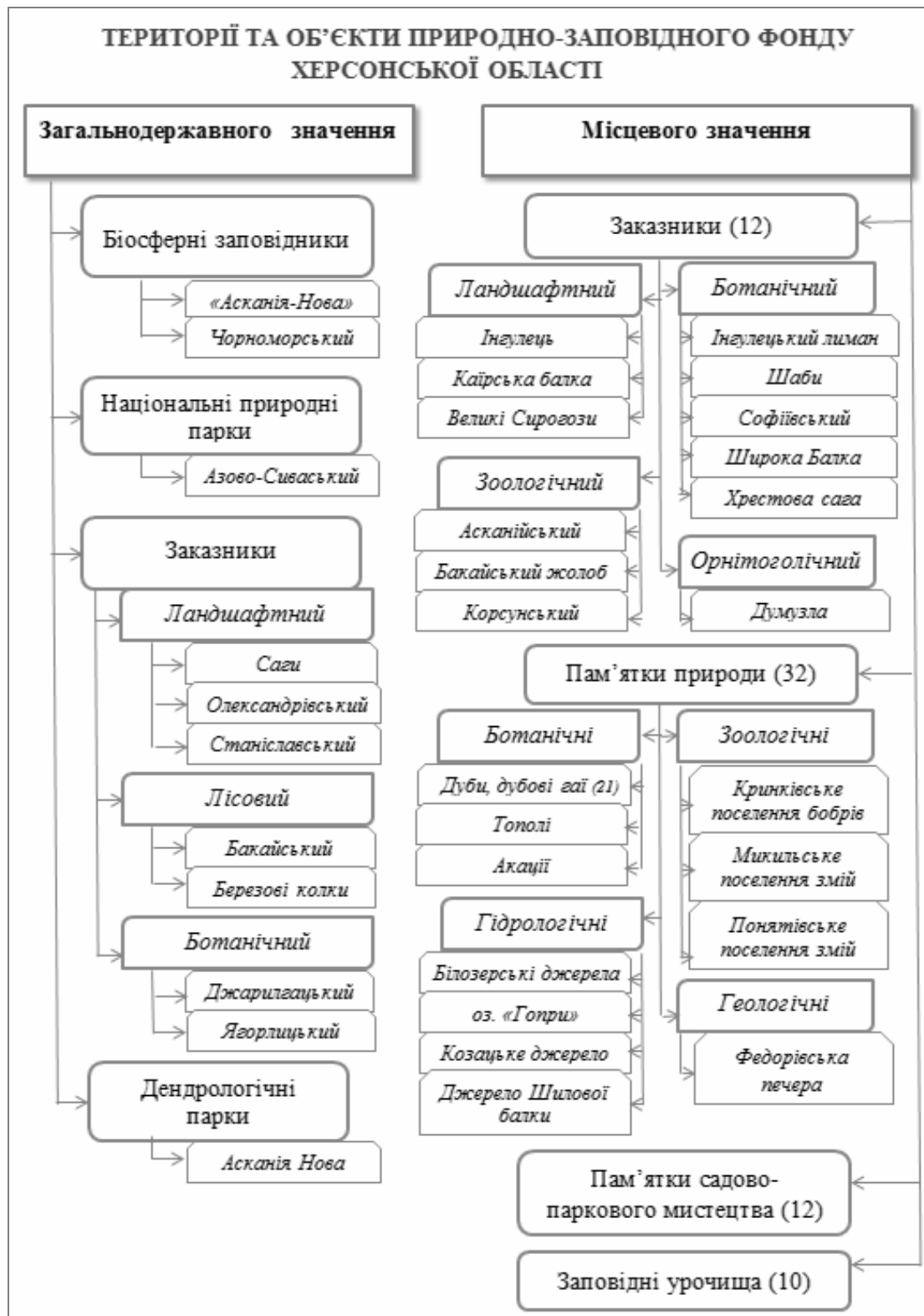

Рис. 1. Структура природно-заповідного фонду Херсонської області
(узагальнено і побудовано автором [2, 5])

Природно-заповідний фонд загальнодержавного значення: на 2011 рік в Україні налічувалося 602 території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення (із них 11 на території Херсонської області): 4 біосферних (із них 2 – у Херсонській області) і 16 природних заповідників, 11 національних природних парків (із них 1 у Херсонській області), 303 заказника (із них 7 у Херсонській області), 137 пам'яток природи, 17 ботанічних садів, 19 дендрологічних парків (із них 1 у Херсонській області), 7 зоологічних парків, 88 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва [2, 5].

В цілому, об'єкти природно-заповідного фонду Херсонщини займають 15,9 % від площі усієї території області ($4520,3 \text{ км}^2$ із 28461 км^2), із них $3998,6 \text{ км}^2$ – загальнодержавного значення (рис. 2), що в загальноукраїнському масштабі складає 14,5 % (територія загальнодержавного природно-заповідного фонду України складає 28 тис. км^2).

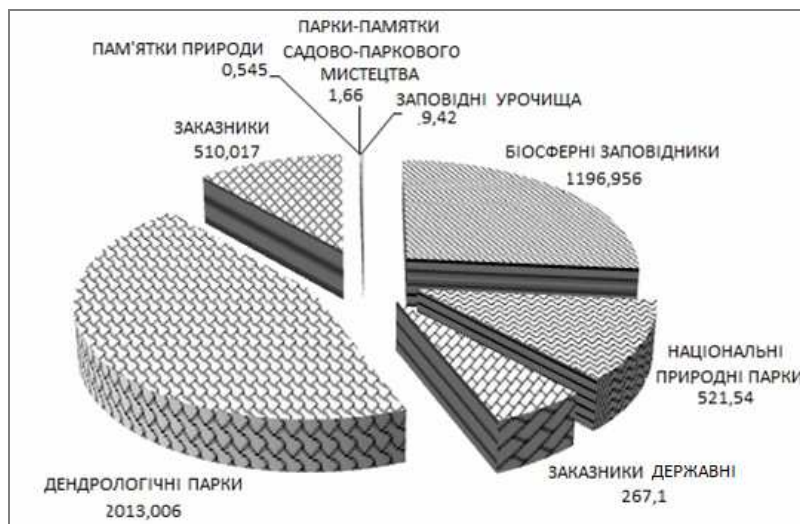

Рис. 2. Територіальна структура природно-заповідного фонду Херсонської області, км^2
(узагальнено і побудовано автором [2, 5])

Стосовно рекреаційного природокористування Херсонської області слід зазначити, що воно виконує загальновідомі функції: соціальну, економічну і природоохоронну. Соціальна функція рекреаційного природокористування – це задоволення специфічних потреб населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою, що сприяє зміцненню фізичного і розумового здоров'я суспільства. Економічна функція полягає, головним чином, у відновленні робочої сили. До економічної функції належать також розширення сфери застосування праці і прискорений розвиток соціальної і виробничої інфраструктури на територіях інтенсивного рекреаційного природокористування. Природоохоронна функція полягає в попередженні деградації природних рекреаційних комплексів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі і рекреаційної [1, 4].

В той же час, в регіоні, як і в цілому в Україні, існує безліч проблем щодо функціонування об'єктів природно-заповідного фонду та їх раціонального використання. На сьогоднішній день більшість заповідних об'єктів не мають положень, отже, не встановлено, що утруднює здійснення заповідного режиму охорони, використання і відтворення природних комплексів; чітко не визначено порядок охорони і характер допустимої діяльності на заповідних територіях. В цілому для природно-заповідного фонду Херсонської області характерними є всі основні проблеми загальнодержавного масштабу. Найбільш несприятливий стан склався з пам'ятниками природи, заповідними урочищами і парками пам'ятками садово-паркового мистецтва.

Пріоритетними напрямки розвитку природно-заповідного фонду України в цілому, та Херсонщини зокрема слід визначити наступні:

- необхідність розширення природно-заповідного фонду, в тому числі по басейну річки Дніпро;
- формування позитивного іміджу заповідного фонду як одного з факторів для розвитку екологічного туризму;
- підвищення рівня екологічної культури і виховання місцевого населення, особливо молоді [7].

Основними цілями мають бути: підсилення уваги представників органів державної влади, місцевого самоврядування, наукових кіл, громадськості та інших організацій, установ у сфері охорони та раціонального використання природних ресурсів; розширення інформаційного поля щодо природоохоронних територій; обговорення наукових і практичних питань заповідної справи та екомережі; обмін досвідом з питань удосконалення механізмів збереження природних ресурсів, екосистем і біорізноманіття, вирішення проблемних питань природно-заповідного фонду [1, 4, 7].

Висновки. Заповідний фонд Херсонщини, як складової загальнодержавного, складають такі ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність. Вони виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення

спостережень за навколишнім природним середовищем. Рекреаційне природокористування має три основні функції: соціальну, економічну і природоохоронну. Слід підкреслити, що рекреаційне природокористування викликає необхідність охорони і відновлення не тільки природних ресурсів, але і природних умов, які становлять середовище існування людей. Херсонська область має достатні природно-географічні передумови, завдяки яким сформувався потужний природно-заповідний фонд регіону, який активно заучується до рекреаційного природокористування. В той же час, для реалізації її основних функцій, в тому числі й соціальних, існує ряд перепон, серед них економічні проблеми, правові та адміністративні проблеми, науково-методичні проблеми, відповідно за наведеними напрямками і мають проводитися заходи щодо оптимізації природно-заповідного фонду регіону, тому подібні дослідження залишаються актуальними. В наступних публікаціях автора розглядатимуться питання соціальної функції природно-заповідного фонду Херсонської області.

Список використаних джерел:

1. Василевська Я.В. Особливості рекреаційного природокористування в межах приморських районів Херсонської області / Я.В. Василевська // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність. – 2009. - № 20. – С.81-85.
2. Головне управління статистики в Херсонській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ks.ukrstat.gov.ua/>
3. Кілінська К.І. Рекреаційне природокористування, рекреаційне різноманіття та їх прогнозна оцінка / К.І. Кілінська // Ученые записки таврического нац. Униве им В.И. Вернадского Том 24. (23) №2 часть география. – Симферополь. – 2011. – С. 120-125.
4. Кусков А.С. Рекреационная география: Учебно-методический комплекс. – М.: Флинта; Издательство Московского психолого-социального института, 2005. – 493 с.
5. Офіційний сайт Херсонської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.kherson.ua>
6. Про природно-заповідний фонд України Верховна Рада України; Закон від 16.06.1992 № 2456-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=2456-12>
7. Фоменко Н.В. Рекреационные ресурсы и курортология: Учебник. – Ивано-Франкив.: ИМЕ, 2001. – 240 с.